

De verborgen willekeur van de recensent

Veranderingen in de literatuurkritiek leiden tot een onoplosbaar dilemma

Sinds in het literatuuronderwijs de canon heeft afgedaan, heeft het voor recensenten minder zin een repertoire op te bouwen van teksten en auteurs die zij belangrijk vinden. Maar zij sluiten hun ogen voor de gevolgen van die verandering voor hun keuzes en oordelen.

Culturele producten – boeken, films, toneel, muziek, tv-programma's – worden afgenomen door consumenten die, zoals economen leren, keuzealternatieven rationeel tegen elkaar afwegen. In dit opzicht verschillen culturele producten niet van 'gewone'.

Wat culturele producten als zodanig kenmerkt is dat ze in de media beoordeeld worden. Er verschijnen besprekingen waarin een individueel boek, theaterproductie, film, muziekoptreden, enzovoort een bepaalde waarde krijgt toegekend ten opzichte van soortgelijk geachte producten. Kritieken behoren tot een eeuwenoud genre dat tot op de dag van vandaag wordt beoefend.

De omstandigheden waaronder recensenten hun oordeel geven zijn echter sinds zo'n tien jaar ingrijpend veranderd. Ik zal dat illustreren met besprekingen van nieuwe (Nederlandse) literatuur in het achterhoofd. Mijn eerste stelling luidt dat deze veranderingen een ingrijpend effect hebben op de manier waarop recensenten hun werk doen: de opbouw van een repertoire van belangrijk geachte auteurs en werken is steeds minder van belang geworden. Mijn tweede stelling luidt dat recensenten geen inzicht hebben in dit effect.

Het was tot het eind van de jaren tachtig gebruikelijk dat recensenten, individueel en als groep, een repertoire opbouwden van teksten en auteurs waaraan zij bijzondere waarde toekennen. Zo'n repertoire ontstaat in de loop van de tijd; het verandert geleidelijk van samenstelling. Binnen zo'n repertoire is het belang van een auteur of van een individueel werk af te meten aan de hand van de aantallen besprekers die bepaalde auteurs 'volgen', dus elk nieuw boek van deze schrijvers recenseren. De opvatting dat de waarde van een literair boek in de context van een repertoire wordt bepaald, houdt in dat deze waardetoekenning afhankelijk is van oordelen over eerder werk van de desbetreffende auteur.

Uit dat repertoire werd vroeger na verloop van tijd een selectie gemaakt door aan universiteiten verbonden neerlandici. Titels en auteurs die de grootste belangstelling hadden gekregen van recensenten werden onderwerp van wetenschappelijke studie. Dit is gedocumenteerd in Verdaasdonk 1983. Het repertoire dat de neerlandici op hun beurt opbouwden kwam, in aangepaste vorm, terecht in schoolboeken voor het literatuuronderwijs.

Binnen zo'n repertoire is het belang van een auteur of van een individueel werk af te meten aan de hand van de aantallen besprekers die bepaalde auteurs 'volgen'

Omnivore smaak Wat is er nu veranderd in de literatuurkritiek?

Het literatuuronderwijs brengt geen canon meer van meesterwerken uit het verre of het recente verleden. Het accent valt op de vaardigheid om informatie uit uiteenlopende bronnen te gebruiken om zich een oordeel over boeken te vormen die de leerling zo veel mogelijk zelf gekozen heeft (vgl. Hermans en Verdaasdonk 2002). Daardoor werd het voor neerlandici steeds minder urgent om het eens te worden over de vraag wat de belangrijkste hedendaagse Nederlandse werken zijn, en om zich te oriënteren op het repertoire van besprekers van literatuur.

Door het gestegen opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking is het publiek voor nieuwe (literaire) boeken sterk gegroeid. Dat publiek zou een ‘omnivore’ smaak hebben waarin producten van ‘hoge’ en ‘lage’ cultuur vrijelijk worden gecombineerd (Van den Broek en De Haan 2000). Ook besteedt dat grote publiek steeds minder (vrije) tijd aan het lezen van boeken (Knulst en Kraaykamp 1996). Dat het publiek voor kunst, cultuur en informatie omvangrijker is geworden, betekent vooral dat de groep die incidenteel kennis neemt van het aanbod het sterkst is toegenomen.

Het aanbod in de boekwinkels is zich steeds meer gaan richten op die groep. Die heeft een probleem om uit te maken wat uit het immense en snel veranderende aanbod bij haar smaak past. Het aanbod dient duidelijke signalen te bevatten dat een boek voor velen interessant is. Een (grote) stapel exemplaren van een nieuwe titel kenschetst deze als een bestseller of als afkomstig van een auteur die op de een of andere manier ‘in het nieuws’ is. Tot de groep incidentele kopers richt zich ook het aanbod van goedkope herdrukken, al dan niet als ‘pocket’. Dat aanbod omvat vroegere bestsellers, maar ook de andere titels daaruit gelden als interessant voor een groot publiek – zij zijn immers alle herdrukt.

De media-aandacht voor auteurs en hun boeken is uitgebreider en gedifferentieerder geworden. Tot het eind van de jaren tachtig was het recenseren van nieuwe Nederlandse literatuur het monopolie van de dag- en weekbladen. Nu bespreken ook tijdschriften als *Cosmopolitan*, *Nouveau*, *Opzij*, *Rails*, *Sum* nieuw verschenen werk. Bij hun keuze richten deze bladen zich niet op werk van ‘gevestigde’ auteurs, noch volgen zij de productie van een klein aantal schrijvers. Hun keuzes vertonen weinig overlap. Verder zijn de journalistieke vormen waarin over nieuwe boeken wordt geïnterformeerd veelsoortiger dan vroeger: interviews, columns, verslagen van het optreden van auteurs in campagnes voor hun nieuwe werk, op festivals, enzovoort.

Ook de niet-gedrukte media informeren over boeken. Vooral op internet is een weelde aan informatie te vinden op sites van uitgevers, boekhandels en individuele auteurs. De daling van de hoeveelheid tijd die Nederlanders aan het lezen (van boeken) besteden heeft er niet toe geleid dat de informatie over boeken is verminderd.

Ten slotte verschijnt er een groeiend aantal titels in voor Nederland relatief nieuwe genres als de onderzoeksjournalistiek en de biografie. Deze genres veronderstellen bij de lezer kennis die afkomstig is uit niet-gedrukte media en uit andere gedrukte media dan boeken. Werk met onderzoeksjournalistieke inhoud (bijvoorbeeld *Srebrenica* of *De zaak Goudstikker*) ontleent zijn materiaal aan kranten, tijdschriften, tv-uitzendingen en archieven. De auteurs gaan ervan uit dat hun lezers redelijk vertrouwd zijn met wat in uiteenlopende media werd bericht over de kwesties die zij verder uitspitten. De biografie van Annie M.G. Schmidt veronderstelt kennis van de kinderliteratuur, het hoorspel en de theater- en tv-musical; die van Lucebert, mag men

Het aanbod in de boekwinkels dient duidelijke signalen te bevatten dat een boek voor velen interessant is

aannemen, kennis van de ontwikkeling van de beeldende kunst na de Tweede Wereldoorlog. In sommige fictie en essayistiek wordt een relatie gelegd tussen literatuur en popmuziek Rocco Rococo of sport – schaatsen (*Zwart ijs*), wielrennen (*De muur*) en voetbal (*Hard Gras*). Dit vergt een aanzienlijke voorkennis van wat de audiovisuele media, en gespecialiseerde tijdschriften, aan informatie brachten over popmuziek en sport.

Minder intensief volgen Deze ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat recensenten in veel mindere mate dan vroeger een repertoire opbouwen van belangrijke auteurs en werken. Het is minder relevant geworden om bepaalde auteurs intensief te ‘volgen’. Door het wegvallen van de universiteitsneerlandici als afnemers van het repertoire dat recensenten opbouwen, werd het voor de laatstgenoemden minder belangrijk om het eens te worden over wie de hedendaagse ‘grote’ auteurs en wat de ‘grote’ werken zijn. Zo’n repertoire is ook niet erg interessant voor incidentele lezers van literatuur. Zij volgen de kritiek niet of nauwelijks en raken niet vertrouwd met de keuzes die recensenten over een langere termijn maken.

De opkomst van nieuwe genres die kennis veronderstellen afkomstig uit andere media heeft hetzelfde effect. Er zal in het algemeen geen verband zijn tussen de waarde die een recensent toekent aan een biografie van een literaire auteur en de plaats van die auteur in het repertoire van die recensent. De informatie die in de biografie wordt gegeven zal immers maar in relatieve mate betrekking hebben op het werk van de auteur. Dit relativiseert het belang van eerdere waardeoordelen over het werk van de auteur – die diens positie in een repertoire bepalen – om de biografie te beoordelen. Voor het bespreken van onderzoeksjournalistiek (bijvoorbeeld de geschiedenis van een uitgeverij, van een literair tijdschrift) en van boeken waarin literatuur met popmuziek of sport wordt gecombineerd geldt dat recensenten in zeer onderscheiden mate de nodige ‘multimediale’ voorkennis zullen bezitten. Dat maakt dit werk en hun auteurs minder geschikt om in een collectief repertoire te worden opgenomen.

Ten slotte zij opgemerkt dat de aandacht van andere bladen en andere media voor nieuwe boeken en de variatie in de vormen van die aandacht het belang verminderen van boekrecensies als bron van informatie over nieuwe boeken en als stimulans om van die boeken kennis te nemen.

Gemaskeerd dilemma Recensenten zullen zich zeker bewust zijn van de veranderingen die ter sprake kwamen. Zij hebben echter, meen ik, geen inzicht in de gevolgen daarvan voor hun keuzes en oordelen. Recensenten huldigen namelijk een heel specifiek idee van de omstandigheden waaronder zij hun vak uitoefenen. Zij menen dat hun waardeoordeel gebaseerd is op intrinsieke eigenschappen van de besproken tekst. Al wordt dit idee algemeen aangehangen, het is onjuist. Het is niet mogelijk om normatieve uitspraken (waardeoordelen) logisch af te leiden uit beschrijvende uitspraken (over intrinsieke eigenschappen). De suggestie (Mooij 1987) dat deskundigen wel verband tussen de twee soorten uitspraken kunnen leggen is niet overtuigend. Zij

De aandacht van andere bladen en media voor nieuwe boeken vermindert het belang van boekrecensies als bron van informatie over nieuwe boeken

roept het onoplosbare probleem op waarom we moeten geloven dat deskundigen dat verband allemaal op dezelfde manier leggen.

Het besproken onjuiste idee heeft de status van een geloofsartikel. Wat voor functie heeft het? Bourdieu (1980, 113) wees erop dat deelname aan een specifieke maatschappelijke of culturele sector een 'geloofsdaad' vereist. Daardoor accepteert men de regels, normen en waarden die in die sector gelden. Hierdoor wordt, zo stelt Bourdieu, hun willekeurige, dat wil zeggen zuiver conventionele, karakter aan het bewustzijn onttrokken.

Het idee dat

waardeoordelen

gebaseerd zijn op

intrinsieke

teksteigenschappen

bespaart recensenten de

confrontatie met een

onoplosbaar dilemma

Het idee dat waardeoordelen gebaseerd zijn op intrinsieke teksteigenschappen vervult precies die functie. Het suggereert dat het waardeoordeel niet willekeurig is, want op een feitelijke basis berust – die het, zoals beargumenteerd, echter ontbeert. Vooral bespaart het recensenten de confrontatie met een onoplosbaar dilemma.

Het opbouwen van een repertoire houdt in dat sommige auteurs in hogere mate 'gevolgd' worden dan andere. De beslissing om een auteur wel of niet, intensief of minder intensief, te 'volgen' hangt af van eerdere waardeoordelen over het werk van deze auteur. Zoals betoogd, hangt de mate waarin recensenten auteurs volgen mede af van omstandigheden waarop recensenten geen enkele controle hebben. Dat levert het dilemma op dat de keuzes en de oordelen van recensenten minder afhankelijk worden van hun vrije wil en van hun eerdere oordelen. Daardoor zou het willekeurige aspect van de beslissing om een auteur wel of niet te volgen sterker op de voorgrond kunnen treden. Dit dilemma nu wordt gemaskeerd door het geloofsartikel dat het waardeoordeel altijd gebaseerd is op intrinsieke eigenschappen van de besproken tekst.

Hugo Verdaasdonk is hoogleraar Marketing en sociologie van het boek aan de Universiteit van Tilburg

Literatuur

Bourdieu, P. (1980) *Le sens pratique*.

Paris: Minuit.

Broek, A. van den, en J. de Haan (2000)

Cultuur tussen competentie en competitie.

Contouren van het cultuurbereik in 2030.

Amsterdam/Den Haag: Boekmanstichting/Sociaal en Cultureel Planbureau.

Mooij, J.J.A. (1987) 'Hume over "Is" en "Ought" en

de "Standard of taste"'. In: id. **De wereld der**

waarden. Essays over cultuur en samenleving.

Meulenhoff, 45-69.

Hermans, M. en H. Verdaasdonk (2002) 'Van

canon tot consument. Voorkeuren en keuzes van

leerlingen als doelstellingen van het

literatuuronderwijs'. In: *Tsjip*, jrg. 12, nr. 2, 25-31.

Knulst, W. en G. Kraaykamp (1996)

Leesgewoonten Een halve eeuw onderzoek naar

het leen en zijn belagers. Rijswijk: Sociaal en

Cultureel Planbureau.

Verdaasdonk, H. (1983) 'Social and economic

factors in the attribution of literary quality'. In:

Poetics 12, pp. 383-395.